

Bálint Péter / ŐSÖK ÉS ÚJAK

– emlékeim Somlyó Györgyről –

[1]

„Egyébként az *újaknak* jogukban áll utálni az őso-
ket: otthon vagyunk és ráérünk... Nemcsak »ők«
»érnek rá«: az őket megítélőknek is *rá kell érniük* az
ítélkezéssel” – rémlik föl emlékezetem mélyáramá-
ból egy kis irodalmi monológ. Azt, hogy a mono-
lógban idézett Rimbaud-sor „utálni” gesztusának
milyen eleven valóságtartalma és az „értékek” rea-
lizálásában milyen meghatározó szerepe van, az
írónemzedékek s írók kibékíthetetlen szembenállá-
sát (hogy azt ne mondjam: grundfoci mérkőzések
előtt, a csapatváltás szorongató pillanataiban
kamaszok szokásos indulatos-durcás kirekesztős-
díjére emlékeztető acsakodását) elemző, s egy
debreceni irodalmi vitán elhangzott Somlyó-hoz-
zászólás visszhangjából: füttyökből és tapsokból,
gunyoros megjegyzésekből s egyetértő fejbólint-
gatásokból értettem meg. S hogy is ne szomorod-
tam volna el e közjáték láttán, hisz éppen akkor-
ban készülődtem az irodalom előttem szentélynek
számító agorájába bekerülni, de megfontolt s bölcs
elmék szabadelvű népgyűlése helyett vásári piacté-
ren éreztem magam. Pontosabban egy olyan előá-
dás kellős közepében éreztem magam, amelynek
léggöre Barta Sándor *Pánik a városban* című novel-
lájának színházi nyitányát idézte eszméletembe,
s éppoly lélegzetfójtva ültem és szemlélődtem
a „fény országában”, ahogy a külvárosból az ope-
rába merészkedő „két együgyű lélek”, akik járatla-
nok lévén az opera világában, azt hitték az igazi elő-
adás részesei voltak, melynek végeztével „megtap-
solták a szereplőket... s elhatározták, hogy többet
sohasem mennek operába”. Hogy miért is voltam
életem első irodalmi tanácskozása után halálosan
csalódott és végtelenül megriadt, „mint a fénytől
remegő állatok”? Mert Proust és Gide, Zola és
Martin du Gard, Montherlant és Mauriac, Füst és
Krúdy, Babits és Kosztolányi szerelmes-ópiumos
olvasója lévén, a pályakezdőknek azzal a szent nai-
vításával és csálhatatlan hitével kívántam az iroda-
lom világába jutni, amely egykoron Martin du
Gard-t jellemezte, akiről azt írta Camus: némileg
úgy vonult be az irodalomba, ahogy valaki kolos-
torba vonul. Ám azon a vitán, ahol néhányan
éppen másokat készültek kiűzni az általuk védel-
mezni óhajtott irodalom birodalmából, akár Krisz-
tus a jeruzsálemi templomból a kufárokat, úgy
tűnt nekem, hogy az a kolostor, amit szívem sze-
rint választok majd magamnak, igen távol esik az
irodalmi élet feldúlt és szétszabdalt terrénumától.
És persze azért is voltam csalódott s megriadt, mert
nagy ábrándozó lévén úgy sejtettem, hogy az

álmaim netovábbjaként elképzelt irodalmi közélet-
ben minden bizonnyal lesz egynéhány olyan „bölcs
szivar” is, akik az ízlésüket és szemérmüket, böl-
cseleti meggyőződésüket és alapállásukat sértő
megnyilatkozással szemben gáncsoskodni
fognak, de majd esztétikai és bölcseleti érveiket
– kamaszos hetykeségemet s eltántoríthatatlan
kísérletező kedvemet fel nem adva – érveimmel és
írásaimmal megcáfolhatom. S hát azt is szentül hit-
tem, hogy ezzel az alapállással nem vagyok
egyedül; ezért is vártam szívszorongva, hogy az
akkori fiatal írónemzedék egyik prominens vezére
– aki a rögtönzött Somlyó-hozzászólás után rögtön-
zött válaszadásra jelentkezett – az „újak” hety-
keségével és a „mást” akarás kierielt vagy éppen
csak formálódó poétikai érveivel valódi vitába száll
az előtte szónoklóval. De mily fájdalom, kétségek
szötte hálóban vergődött a lelkem, s megalázott-
nak éreztem méltóságomat, amikor felfogtam,
hogy az ott, a résztvevőket egyetlen pillanat alatt
„ősökre” és „újakra” szétválasztó helyzetben, az
engem is képviselő nemzedéktársamnak mindösz-
sze annyi volt egy sereg irodalmi sorskérdést érintő
és ellenvetésre sarkaló gondolatra a válasza: nem
vagyunk barbárok. Ha talán akkor és ott, a nyílt-
színi asszóban betalált pengeszúrásra azzal ripo-
szozik, hogy „Ha a réz egyszerre csak arra ébred,
hogy kürt lett belőle, abban nem ő a hibás”, vagy
„Ha a régi fajankók nem csupán hamis értelmezé-
sét találták volna az ének, akkor most nem kellene
kisöpörmünk azt a millió csontvázat...”, minden
bizonnyal jobban meggyőződött volna engemet és
másokat is arról, hogy mi „újak” nem vagyunk
barbárok, és nekem is *közütek*, nemzedékem sorá-
ban a helyem. Ehelyett tudathasadásos módon, az
újak elszántságával, a „mást” akarók mámoros
szenvedélyével, a kolostorba vonulók alázatával az
„ősök” táborába tartozónak éreztem magam.

Hogy miért vagyok kénytelen felidézni ezt a kis
irodalmi közjátékot Somlyó György köszöntése
kapcsán?

Részben azért, mert épp e „szerencsétlen” inter-
mezzo nyomán kellett rádöbbenem arra, hogy
nem feltétlenül muszály utálni az őso-
ket; hogy nem eleve életkor s a már létre fogant életmű terje-
delme választja szét és sorolja tábor(ok)ba az író-
kat; hogy valószínűleg tévedünk annak a megítélésében –
miközben ráérősen és otthonosan füttyü-
lünk a halhatatlanokra –, hogy az „ősök” milyen
s mekkora erővel hatnak ránk akarva-akaratlanul.
S persze azt is megértettem, hogy az ízlés és a világ-

kép olyan erős mágnes, amely olykor szélsőséges alapállásra és megnyilatkozásokra késztet egyébként megfontolt és bölcs irodalmárokat is a művészeti vitákban, miközben – hál’ Istennek – a művészet legelszántabb és legvérmesebb szándékaink ellenére is ráérősen és otthonosan fütyül arra, hogy mire, mibe, milyen partszakaszok közé akarjuk kényszeríteni, mert akár a szabályozatlan alföldi folyamok, úgylis új medret váj magának, ha valami útját állja. Az is világos volt számomra, hogy az akkoriban még megengedhetetlennek vallott pluralista szemlélet – amely az irodalom leglényege és a művészként létezés feltétele –, ott bujkált Somlyó szavaiban, amit a résztvevők közül sokan nem akartak tudomásul venni, miközben a hatalom és a politika, az irodalom és a kritika pluralizmusáról vitakoztak.

Részben azért is idézem föl azt a bizonyos, mára talán a feledés homályába merült vitát, mert abból a szempontból is tanulságos visszatekinteni rá, hogy az utóbbi évek történései épp azt látszanak igazolni, az ott jelenlévők egy része, akik a Somlyó-féle irodalmi- és nemzedéki lét értelmezését ellenszenvvel fogadták, s az irodalom kapcsán a nemzet sorskérdéseiről és a politika pluralizmusáról óhajtottak inkább vitakozni, mintsem az irodalom létéről, azok ma valóban a hatalom és a politika égető kérdéseiről vitakoznak, s fütyülnek a Rimbaud által emlegetett „ősök” és „újak” közötti ellentétre. Az csak titkos reménységem, hogy remélhetőleg nem fütyülnek az irodalomra s az irodalom által ősidők óta közvetített értékek és ízlések, esztétikai valőrök és bölcseletek többszólamúságára, mert a hatalom sorskérdésein vitakozva igen könnyű megfeledezni Montaigne intéséről: „Nehéz dolog mértéket tartani oly mérhetetlen hatalom gyakorlásában”.

Nem utolsó sorban pedig azért tolakodik első helyre emlékezetemben Somlyó Györgyről annak a bizonyos vitának az emléke, mert pályakezdő íróként rögtönzött, és rögtönzött voltában is sziporkázó, mély és egyetemes összefüggéseket kereső-mutató intellektusról árulkodó hozzászólásától megittasodva, az aznapi tanácskozás végeztével kicsit félszegen s habozva léptem hozzá a ruhatár előtt, hogy arra kérjem, mondjon szigorú véleményem első Füst-esszémről.

[2]

Somlyó Györgyről, a költőről, íróról, műfordítóról és esszéistáról jószerével alig tudtam valamit első találkozásunk előtt, pedig hát számtalan szívnemnek kedves Rimbaud, Baudelaire, Mallarmé, Rilke verset, Valéry művet (az oxfordi előadást a költészetről, *A lélek és a tánc bölcseleti dialógus-t*) és Gide *Tékozló fiú-ját* épp az ő tolmácsolásában

ismertem meg, anélkül, hogy tudatosodott volna bennem a fordító neve. (A műfordítói sors paradoxonára, tudniillik, hogy a publikációkban újabban mily kevés figyelmet szentelnek a szerzők egy-egy idézett mű fordítójának személyére, s hogy a jelentős műfordítás-irodalom ellenére is mily kevés becsülete van az idegen szöveget anyanyelvre átplántálóknak, éppen ő figyelmeztetett engem egy levélben.) Amit tudtam is Somlyó Györgyről, azt is a Füst Milánról írott, be nem fejezett kötete közvetítette felém; s ha őszinte akarok lenni, első és ösztönös hozzáfordulásomban sem az a kielégíthetetlen szomjúságvágy munkált, hogy az ő műveivel szándékoztam volna megismerkedni, mint inkább első atyai mesteréről, az „elátkozott sorsú” költőről kívántam faggatni. S persze még egy dolgot akartam feltétlenül és halaszthatatlanul: pályakezdő íróként éppen abban a stádiumban voltam, amikor az ember mestert vagy mestereket választ magának, aki(k)nek a véleményét, ítéletét, személyes oltalmát és ösztönző bizalmát áhítozza szívszorongva. Mert önmagában még nincs elegendő bizalma, s azt hiszi, hogy írói létének bizonyossága nem saját írói természetében, teremtő képzetében, nemző szellemében és a kitartás rendíthetlenségében van, hanem valaki másban, a kiválasztott mesterben, s az ő intelmeiben és áldásában. Nekem pedig akkoriban intelmre és áldásra, lélegzetvételre és vérpezsdülésre volt szükségem, mert fulladoztam a vidéki város szűkkeblűen kiközösítő és álmatag szellemiségében, önsírató és az európai „míveltségre” nem kellően nyitott szemléletében, a korai és kényszerű „bölénymagányosság” lélekbúvárló útvesztőjében. Ezen a szorongató út-, mester-, személyes hang-, bizonyosságkeresésen túl az a tény is Somlyó felé taszított, hogy ő annak a két halhatatlan mesternek a szellemiségét is közvetíthette felém, akiért egész kamaszkoromban lázasan rajongtam: Füst Milánét és André Gide-ét. Róluk gimnazista koromtól terveztem írni, csak éppen azt, hogy milyen formában: esszében-e vagy bölcseleti értekezésben, naplójegyzetben-e avagy tanulmányban, sokáig nem tudtam eldönteni, mert a megírandó mű műfajánál is fontosabbnak véltem azt a sejtésemet, hogy e két írófejedelemeről van olyan érvényes bölcseleti reflexióm és senki más által meg nem írható gondolatom, amit nekem kell megírnom.

Mindez elegendő érvnek látszott ahhoz, hogy ismeretlenül és feltétlenül és habozás nélkül választott mesteremnek érezzem Somlyó Györgyöt. S még mielőtt írásban válaszolhatott volna terjedelmes Füst-esszémrre, tudatlanságomat palástolandó azonnal esszéköteteit kezdtem olvasni, amelyek intellektuális érzékenységükkel, nagyvonalú szellemességükkel, nyelvi gazdagságukkal, egyetlen témát tucatnyi szemszögből megvilágító igényességükkel, soha végérvényesen be nem feje-

zetségükkel mágnesként vonzottak magukhoz és taszítottak azokhoz az alkotókhöz, akiket Somlyó írásaiban megidézett. Ezek a hirtelen felfedezett, az egyetemes művészet és bölcsélet iránti rajongásomat megerősítő, fojtogató magányban vérpezsdítő írások egy időre hűtlenné tettek titkolt mesteremhez, Füst Milánhoz, hogy Somlyóval való barátságunk legelején rögtön elkövessem azt a „bűnt”, amire egyik korai nekem írt levelében figyelmeztetett, s amit a mester–tanítvány viszony természetéből fakadóan nem sokkal később vele szemben is elkövettem Szentkuthy és Hamvas kedvéért.

„Kedves Péter... igazán nagyon megtisztelt, hogy »tanítványomnak« nevezi magát. Kicsit zavarba is ejt azzal, hogy »mesterének« szólít. Tudom, milyen elemi igény ez az ifjúság, a pályakezdés fájdalmas, sokízületi-gyulladásos korában. Én is így voltam. Azt is tudom hát, hogy ezek a tanítványi felbuzdulások pillanatnyiak és átmenetiek, keserű csalódásokkal, öncsalással és hűtlenséggel megverték. Voltak pillanatok, amikor mélységes lelkiismeret-furdalást éreztem Füst Milán iránt (a Babitshoz való hajlandóságom miatt) és fordítva, apám iránt, mindkettő miatt, majd Szabó Lőrinc iránti rajongásom kapott tőle soha el nem felejthető sérelmet. Végül sikerült – egy fontos időszakra – Valéryben megfelelően távol lévő, a közvetlen kapcsolat kínzó konfliktusaitól eleve mentesített példaképet találnom. Ezt csak azért, mert az öröm mellett szorongással is tölt el hozzám való bizalma, s a tudat – még egyszer mondom: nagyon jól, talán a szokásosnál jobban és élesebben emlékszem a magam pályakezdésének talán a szokásosnál is szorongóbb és szorongatottabb idejére –, hogy – a dolog legbensőbb természeténél fogva – nem fogok mindenben megfelelni tudni ennek a bizalomnak (amely, igaz, lehetséges, hogy nem is sokáig fog igényt tartani rá, a maga természeténél fogva, másfelé fordulva). Szóval: mindez túlon túl bonyolult és a szereplők (egy induló s egy már – valószínűleg, sajnos – a maga csúcspontját elért művész) szerepe folytán tele van nehézséggel” (1984. október 12).

Ebben az idézett levélben nem az volt számomra már az első pillanatban meghökkentő, ami egyébként a hirtelen rajongó, egyetlen pillanat varázsa alatt kizárólagosan szeretni – majd épp oly váratlanul kategorikusan elutasítani – tudó pályakezdő és a már pályája csúcán lévő író között nagyon is természetes lehetséges normális irodalmi állapotok között, hogy a „mesternek” titulált író elfogadja a kért s felkínált szellemi-baráti viszonyt. Sokkal inkább az lepelt meg – majd minden levelében, különösen a kezdetekben, amikor a személyes találkozások meghittsége, szellemi hozadéka még nem lehetett nyilvánvaló –, hogy Somlyó György fontosnak s magára nézve kötelezőnek érezte azt,

hogy választott mesterének, Valérynek az igényességével és intellektuális érzékenységével alkotó íróként megfeleljen szellemvezető vállalásának; s ennek okán soha nem tévesztett meg dicsőítő kritikáival, vagy ha valamely írást még nem elég kiérleltnek vélte, az arról érzett benyomásainak elhallgatásával sem, mert tudta, hogy a mester felelőssége a megfontolt intelmek közlésében rejlik.

„Mindenekelőtt: írása tehetséges írás, ami mögött több is van, mint amennyi *bele* képes volt épülni. A komoly megközelítés, az alapos tárgy-, körülmény- és problémáismeret, a gondolati érzékenység mind mellette szól. Nekem mindamellet – hangsúlyozom, értékének és szerzője tehetségének elismerése mellett – alapvető kifogásom vagy ellenérzésem is van a cikk ellen... csak egészen vázlatosan vagy érintőlegesen. Azzal fejezi be, hogy A feleségem története »... remekmű, aminek nemcsak történeti, de esztétikai értékei is vannak«. Nos, ez a mondat kétszeresen is árulkodik arról, amiről szó van (mármint az én véleményemben): 1. miféle irodalmi »remekmű« az, amelynek *esztétikai értékei is* (sic!) vannak? Esztétikai értékének még egy közepesen jó regénynek is ... kell, hogy legyenek, nemhogy egy remekműnek; 2. a fogalmazásnak és a stílusnak, továbbá az átgondoltságának is kell, hogy hiányai legyenek ott, ahol egy majdnem 30 oldalas dolgozat, amely egy jelentős irodalmi mű jelentőségét igyekszik kimutatni s a záró, összefoglaló szakaszban így tudja sumázni véleményét (még egyszer idézem, most némiképp más szempontból): »... remekmű, aminek *nemcsak* történeti, *de* esztétikai értékei is vannak«. Oly soká volt uralkodó a magyar irodalomszemléletben, hogy a műveket elsősorban magukon kívül ítélték meg, politikai vagy más egyéb szempontokból, hogy megzavaró és nem sokban vigasztaló ezek után az, ha most meg elsősorban »történeti« vagy »filozófiai és bölcséleti« szempontból értékeli őket. Különösen Füst Milánt, aki éppen az esztétikából kívánt etikát formálni, és éppen »nagy« regényének specifikusan esztétikai, a magyar irodalomban valóban sajátos esztétikai valőrjeire volt büszke (például, hogy csak egyet mondjak: a regény szó- és mondatritmusára, a villogó érzékletességre stb.). Nagyon kevéssé lett volna büszke arra, hogy »bölcséleti« értékeit emelje ki. Holott, egyébként, nagyon büszke volt a maga bölcséleti kvalitásaira is. De mindenekelőtt a művészileg különleges értékeire tartott számot. Ő is, mint a legtöbb filozofikus nagy író, nem győzi hangsúlyozni, hogy a művészetben a filozófia is csak mint művészet lehet érvényes és hatásos. Nem tudom, hogy ismerte-e, de ha ismerte, bizonyosan egyetértett volna Valéry ama fontos vallomásával A tengerparti temető című híres költeménye kapcsán az éleai Zénonra vonatkozó strófáról: hogy a költeményben a filozófiai vonatkozás csak

úgy szerepel, mint egy kölcsönzött *szín* vagy *motívum*. No, ez a sok szó csak érzékeltetni szeretné, hogy úgy érzem (mai fiatal, a régi kötöttségek alól felszabadult kritikussaink egy részéhez hasonlóan) tanulmányában kevés a szövegközelség és az esztétikai tények és értékek elemzése, és túl sok a bölcseleti (kvázi-ideológiai) megközelítés” (1984. február 16).

Hogy miért idéztem ily hosszan egy másik levélből ezt a szövegrészletet, amely számomra ma is példa értékű a tekintetben, hogy egy mesternek hogyan lehet és kell egy poétikailag még nem érett és az írás kezdeti nehézségeivel küszködő „író” féltett – mert tudván tudja, hogy sebezhető, nem letisztult, olykor megbicsakló – művét bonckés alá tenni? Mert több szempontból is tanulságosnak vélem Somlyó György irodalomszemléletét és szeretetét s írói mentalitását illetően. Részben a hosszabb levélből kimetszett rész is híven árulkodik arról a tényről, hogy Somlyó még egy olyan író-nemzedékhez tartozik, amely a nem feltétlenül nagy nyilvánosságnak szánt emberi-személyes kapcsolat ápolásában, a műhelytanulmányok során és közben felötlött kételyek, bizonyosságok s felfedezések esztétikai-bölcseleti hozadékának barátokkal való megosztásában, az ízés és világkép különbözőségeik-azonosságok megvitatásában fontosnak és nélkülözhetetlennek érezte a *levél* műfaját, amely évszázadokon át színesebbé, értelmezhetőbbé, személyesebbé, bölcseleti-esztétikai reflexiókban gazdagabbá tette a mára mindinkább sűrű eminenciások palástját öltő irodalmat. Talán azért tartotta fontosnak Somlyó nemzedéke megőrizni – az egyébként mára már kivesszni látszó irodalmi műfajt – a levélírás hagyományát, mert a levél (amely a napló eredeti rendeltetéséhez hasonlóan nem elsősorban publikálásra íródik, mégha írójának tudatalattijában ott motoszkál is a szándék, hogy egyszer napvilágra hozza), alkalmas arra, hogy írója az én legintimebb érzéseit s átváltozásait, a töprengés közben még le nem tisztult vagy éppen az írás kényszere alatt formálódó gondolatait, egy olvasmányélménye nyomán éledt egyetértéseit és ellenérveit részletesen és közvetlenül és kötetlenül közölje a megszólítottal. Úgy vélem, azért is fájdalmas veszteség a levélírás hagyományának elcsökevényesedése, mert részben ellehetetlenülnek a személyességen s meghittségen alapuló kapcsolatok; részben könnyen s végzetesen megszakadhat gondolkodó és gondolkodó, fiatalabb és idősebb írónemzedék, vagy egyszerűen csak egymástól távol lévő egyének között egyébként nagyon is természetes és inspiráló hatású párbeszéd, ami a véltnél is szükségesebb az alkotás és az együttélés folyamán. Nem beszélve a levélírás elhalásából fakadó gondolati restségről, újságszerkesztés elszürküléséről s ezek tragikus, valóban az irodalom létkérdését érintő követke-

ményeiről – amit pályakezdem „sokízületi-gyulladásos korában” tapasztaltam, hisz a szerkesztők akár közölték, akár elutasították írásomat, soha nem indokolták meg döntésüket poétikai érveikkel –, ami a szerkesztők és orgánumaik hitelvesztéséhez, a vitákban ejtett sebek, a dokumentumok hiányában később ellenőrizhetetlen vádaskodások elmérgesedéséhez, számos pályakezdő igen korai kiábrándulásához, a gondolkodók közti szellemi viszony eliszamosodásához vezetett.

Másrészt azért idéztem terjedelmesebben Somlyó e levelét, mert – számomra Szentkuthy és Kemény Katalin levelei nyomán meggyőző módon – az „ősök” nemzedéke nemcsak a levélírást mint baráti, személyes és mesteri gesztust tartotta fontosnak, hanem azt a műfaj kínálta lehetőséget is, hogy a *levélben* (akár hajdan volt korok moralistái-bölcselei leveleikben, értekezéseikben, naplóikban) óhatatlanul és szándékosan megnyilvánulni és állást foglalni, tanítani és értékrendet állítani, korrigálni és egy-egy részleten alaposabb elmerengésre ösztönözni, vitára serkenteni és meggyőzni akartak. Tették ezt legtöbben úgy, hogy a levélszövegben kifejtett gondolataikat egyetlen percig sem a követendő mércének, az egyedül üdvözítőnek s épp ezért a másiktól természetesen eltérő gondolatot kirekesztő megoldásnak vélték volna.

A fenti szövegrészlet persze arról is árulkodik s tanúskodik, hogy Somlyó leveleiben féltetve a mester és tanítvány között is meglévő udvariasságot, mindig a legkegyetlenebb kritika alá vonta a neki megítélésre átadott műveimben az általa tévesnek vélt állításokat; de mivel az írásokról e tévedésekkel együtt kialakított ítéletével a másikat nem létében megsemmisíteni vagy bölcseletszeretetében elbizonytalanítani akarta, hanem az írásban még meglévő gyengékre s hiányosságokra irányította a figyelmet, képes is volt hatni.

(Megjegyzem, a mester „hatása” nem minden esetben volt olyan nyilvánvaló, mint a levélben idézett első Füst-esszém esetében, amelyet az ítélet idején egy folyóirat már elfogadott közlésre, s a nyomdai leadás előtt két nappal teljes egészében átírtam. Elegendő egyetlen ellenpéldát említeni. Úgy vélem, bármennyire igaz is Somlyó azon állítása, hogy egy bizonyos történelmi időszakban a művek megítélésében elsődlegesen a politika vagy más, nem irodalmi szempontok döntöttek (s hogy e gyakorlatra visszarévedve a démoni kort átélő írónemzedék tagjaiban önkéntelenül is gyanú támad, ha egy új kritikus-nemzedék bölcseleti-világképi szempontokból mérlekedli a műveket), az azért mégsem igaz, hogy a műveket bölcseleti minőségük alapján hüvelyező kritika ugyanazt vagy csak hasonló nagyságú és szándékú vétséget, „bünt” követne el, mint az inkriminált korszak gyanút ébresztő irodalomszemlélete. Bár gyaní-

tom, Somlyóval együtt valljuk: minden jó műben az esztétikai valóörök és bölcseleti kvalitások éppúgy egyberingnak, mint Baudelaire híres versében „a távoli visszhangok”, arról az „ősök” mégsem tudnak meggyőzni, hogy a bölcseleti-világképi-moralista szemléletet preferáló kritika a „mai fiatal, a régi kötöttségek alól felszabadult kritikusaink” újítása és ártalmas „kvázi-ideológia megközelítése” lenne. Somlyó félelmével és gyanújával szemben éledt ellenérvem azt óhajtja kifejezni, hogy a „gyanakvás korszakában” – ahogy Sarraute jellemzi más, összefüggésben korunkat – nemcsak a politikai elvárásoktól és kirekesztő gesztusoktól hideglelést kapó írónemzedéknek van oka és joga berzenkedni az elsődlegesen nem esztétikai minőségeket szemrevételező kritikától. Az „újaknak” – éppen Rimbaud szellemében – legalább olyan alapos okuk van berzenkedni – talán mert a kelletténél hamarabb voltak keserű tapasztalataik arról az irodalomszemléletről, amely előbb a politikai, később, hatalma fogytán pedig az esztétikai kritériumokat akarta előtérbe állítani – az éppen csak vagy elsődlegesen esztétizálni szándékozó irodalomszemlélettel szemben, mert az is lehet kirekesztő. Arról sem szabad megfélelkezni, amikor a „mai fiatal, a régi kötöttségek alól felszabadult kritikusaink”-ról beszélünk, hogy az „újak” egy másik történelmi korszakban olyan biztos – vagy annak látszó – szellemi kapaszkodókat akartak találni és birtokolni, amelyek alapján önmaguk arcukat és értékrendjét akarták meghatározni: s ugyanannak a politikának az irodalomszemléletében, amely az esztétikai megközelítést kevésbé tűrte, ez a bölcseleti kitekintésvágy éppen olyan megbocsáthatatlan bűnnek tűnt. Az is igaz, hogy az „újak” hosszabb távon a művészet és az egzisztencia sorsára tekintő tagjai akkoriban semmit sem igényeltek jobban – talán feltűnően türelmetlenül és hangosan és feltétlenül –, mint amitől a leghermetikusabban s legkövetkezetesebben el voltak zárva: a bölcseleti irányzatok beáramlását, élményként megélését és szintetizálását (gondoljunk csak az éppen ekkoriban támadt Sartre és Kierkegaard, Nietzsche és Schopenhauer, Fülep Lajos és Hamvas Béla reneszánszra), hisz „új” bölcseleti-morális-esztétikai értékek alapján kívántak műveket és ítéleteket alkotni, mert ez az „újaknak” a létérdeke s létük igazolhatósága).

[3]

Megkritizálni és lelket-szellemet építeni, a rosszul fölhúzott szentélyfalakat visszabontatni és az igazi, jó helyen elhelyezett támpilléreket megerősíteni, a tévelygésekre rávilágítani és a szorongató labirintusból észrevétlenül kivezetni: hát nem ebben áll egy mester legnagyobb felelőssége, hivatása és vál-

lalása? Nem ez jelenti, hogy a mester komolyan veszi tanítványát és épp csak annyira és úgy segít az önbizalmat megtépázó sikertelenségek miatt kelepcében vergődő pályakezdőn, hogy az csak jóval később, a már látható-érzékeltető megoldások nyomán döbbenjen rá az egykori segítség mértékére és jelentőségére? Ma, profusa-vállalkozásom első kötetével és az elmúlt évtizedben megjelent esszéimmal szembesülve, nem kell-e bevallanom, hogy Somlyó egyik levelének útmutatása (későbbi mestereimmel együtt) az évek folyamán láthatatlanul is ott munkált, indázott, terebélyesedett zsigereimben és gondolataim mélyrétegében?

„Végre hozzájutottam, hogy elolvassam a Gide-et... Ez is, mint az előző, komoly munka, tudás és gondolkodás van mögötte (és benne is). Nekem – ez természetesen ízlés kérdése (is) – most is túl egyirányú, túl ideologizáló, túl kevésbé tekint esztétikai minőségre és milyenségre, irodalmi és irodalomtörténeti vonatkozásokra – hogy mást ne mondjak, a címben is megjelenő választott főtémának az esztétikai és irodalmi tartalmát sem fejt ki, alig is érinti: a Próteusz-kényszer végigvonulását és ennek jelentését a modern művészetnek szinte egészében, mondjuk, Picassótól Borgesig és Weöres Sándorig: hogy miért kikerülhetetlen kísértése ez (persze, egyénenként különböző mértékig és formák közt) szinte minden nagy modern művészenek, mikor a klasszikus költőket vagy festőket akár egyetlen (bár persze, virtuális, mert nem feltétlenül megfogalmazható) mondattal jellemezni tudjuk: Dante, Shakespeare, Racine, Gongóra – Dickens, Balzac, Flaubert, Tolsztoj – Giotto, Leonardo, Rembrandt, Dürer, Vermeer – Vivaldi, Bach, Mozart szinte egy tömb, a világnak egyetlen megtalált megközelítési és ábrázolási módja – mintha *eleve* nem is lehetne más... csak szeretnék rámutatni, hogy *nekem* (a szubjektivitást mindig hangsúlyozva) a művészetéről főként *más* dolgok kerülnek előtérbe, s azt hiszem, a mostani konkrét esetben, Gide sem marad benne ennyire a vallás – nem vallás lényegében valláson belüli gondolatvilágában, ahogy ez az elemzés mutatja. A *Pénzhamisítók* e mellett még az egyik első olyan regény a világ-irodalomban, amely a *saját regénye* is... (1984. április 30).

Úgy vélem, nem az a kérdés, hogy az akkor és Somlyó által megjelölt, felvázolt téma: a Próteusz-kényszer (vagy ahogy később ezt a létértelmezést más, mélyebb és szerteágazóbb összefüggésben nyomon követhettem Hamvas *Arlequin*-értelmezésében) miként realizálódott regényemben és esszéimben. Sőt, nem is az a lényeges, hogy *miként* realizálódott, hanem azt tartom perdöntőnek, hogy Somlyó valóságos, Szentkuthy s Hamvas virtuális ösztönzésére írásaimban egyre nagyobb teret kapott az esztétikai kvalitások és művészet-

történeti vonatkozások vizsgálata. (Egyébként Hamvas bölcséletével és alapállásával való megismerkedésemnek az volt az egyik legnagyobb hozadéka, hogy az ő tanításában értettem meg, a mester és tanítvány kapcsolatának a leglényege: képes-e, s ha igen, mennyire, a tanítvány realizálni a szellemvezető által feltárt „szent tanításokat”, a saját sorsában csírájában benne lévő s bármikor létrefo-ganó üdvtörténetet).

S hát nem utolsó sorban azért is idéztem Somlyó egykoron nekem írt leveleiből hosszabb részleteket, mert most, hogy néhány év távlatából újraolvasom őket, ugyanazt érzem áradni belőlük, mint amit hajdanán esszéiből, verseiből és regényeiből áradni véltem: a *szellemi kalandot*. Számomra Somlyó írásait olvasva elsősorban is az igazi szellemi kalandot mindig a senki máséval össze nem téveszthető *somlyói nyelv* jelentette, amely páratlan hajlékonyságával, főtéma körül bujkáló zenei motívumokat idéző liánszerű indázásával (nemhiába akarta mindig újrafordítani Proust *Eltűnt idő-jét*), a Kosztolányiéra emlékeztető kristálytisza szerkezetével és üdeségével, költőien virtuóz játékoságával, pallérozottságával s szellemességével mindig légtornászmutatványokra készítetett. Somlyó egy-egy mondatát ugyanis, a több síkban futó gondolatok metszési pontjánál a gondolat – vagy zárójelbe tett magyarázatokat s kitekintéseket tartalmazó alárendelt tagmondatok szelik szét, amelyek úgy tágítják az egész mondat értelmezhetőségének holdudvarát, a motívumok összhangzatának jelentéstartományát, ahogy Bruegel képein a böjti és karneváli menetet az egyes allegorikus alakok, ahogy Chagall szürrealista világát szimbolikus-mitologikus lényei: a háztetön ülő hegedűs, a légben úszó jegyespár s bárány, úgyhogy figyelmesen kell olvasni a szöveget, hogy annak valamennyi motívumát s azok korrespondanciáját észrevegye, megértse az ember. Ez a rafinált, tudatos nyelvi leleményesség abból az igényből fakad Somlyónál (akárcsak a végtelen leíróhajlam Szentkuthynál, vagy a világvalóságot s bölcséleteket átfogó szinkretizmus Hamvasnál), hogy intellektuális érzékenységénél és készleténél fogva a világ egészét, töredékességében is egyetemességét próbálja meg kifejezhetővé s felfoghatóvá tenni hol versben, hol prózában.

A somlyói nyelvvel és szövegszerkesztéssel kapcsolatban még egy dolgot hangsúlyoznék; nem véletlen, hogy a Somlyó-életmű nem egy darabja részlet, töredék, befejezetlenségében is befejezett – egyszóval mégiscsak *fragmentum*. Túl azon az esztétikai-poétikai értelmezésen, amit Somlyó a *Philoktetesz sebében* adott a *töredék mint egész* lényegiségéről, úgy tűnik, a huszadik században mind a műalkotások, mind az őket érintő kommentárok-kritikák szükségképpen nem is lehetnek mások, ha hitelesek és őszinték, tárgyilagosak és

elemzők akarnak lenni, mint *fragmentumok*, mert létünk egészéből és a létértelmezésből is hiányzik az *Egy-ségnek*: a világ és a szubjektum egy-ségbenlevésének a valóságos vagy csak virtuális élménye. Ezt a bölcséleti alapvetést – ami a hamvasi életmű egyik pillére – gondolom, Somlyó is elfogadja, hisz az általa fordított mű, Valéry: *A lélek és a tánc* szellemében, a töredékes lét önkifejezésének szorongató pillanatában csak töredékes formában ismerhet önmagára. Azt írja Valéry: „... a lélek, melyben a megkövetelt Isten és mélység és bölcsesség nem egyéb és nem is lehet egyéb, mint pillanat, felvillanás, egy idegen idő töredékei, kétségbeesett kizökkenés önmagából”, hogy – tehetjük hozzá befejezésként – a pillanat egészében a Lét egészére ébredjen.

A mondat rafinált-zenei összetettsége (amely az *így is és másként* is lehet megengedő, szemléleti nyitottságot, szabad vizsgálódást és sohasem végleges, kizárólagos megoldást sejtető alkotói mentalitásra bizonyíték) és a művek *fragmentum-jellege* persze egy másik aspektust is felvet: az az alkotó, aki egy-egy mondatában oly távoli „szerelőszönyeget” képes feszíteni egy-egy olykor egymástól igen messze eső gondolat támpillére közé, mint Somlyó György, az írói természete leglényege szerint nem is vélekedhet másként az irodalomról, mint ahogy Somlyó tette egy közös interjúnkban. „Talán eljutottunk végre oda, hogy belátjuk – a most lezajlott Babits-centenárium is ígéretes példa erre –, egyik nagy író sem fosztja meg trónjától a másik nagy író, az irodalom birodalmában nem egy királynak van helye, hanem annyinak, ahány csak »születik«, s egyiknek a nagysága nem-hogy gyengítené, erősíti a másikat, s mindnyájuk értő befogadása a nemzeti irodalom egészét. Az irodalomban csak az értéktelen vagy csekély értékű írók felértékelése veszélyezteti az igaziak, az igazi nagyok és velük együtt az egész irodalom érvényesülését” (*Hajdu-Bihari Napló*, 1984. május 12).

[4]

Somlyó Györggyel ismeretségünk első mámorában azt is terveztük, hogy a francia példák nyomán – egy, a nálunk még a nyolcvanas évek elején sem „bevett” formában – írunk közösen egy beszélgetéskötetet, amelyben személyessége varázsával és kötetlenül vall mindarról, amit költészete, az irodalom és a művészet, a modernség és az egzisztencia leglényegének tart, s ami vagy nem „fért be” vagy természete folytán soha nem is szervesülhet bele egy esszékötetbe. De mint ahogy a *Megíratlan könyvek* esszégyűjteményének előszavában Edmond de Goncourt-ra hivatkozva, vele egyetértve állítja: „Sosem azt a könyvet írjuk, amelyiket akarnánk”, úgy ebből a sokáig tervezett könyvből sem lett valóság a véletlenek összjátéka miatt.

S az ősre jött ős; – Somlyó György egyre nagyobb földrajzi távolságba került a tanítványtól, s én úgy éreztem, megint oly sürgető és türelmetlen kíváncsisággal, mint a vele való ismeretségünk első pillanatában, hogy *mesterre van szükségem*. Ahogy neki sikerült egykoron Valéryben „megfelelő távol lévő, a közvetlen kapcsolat kínzó konfliktusaitól eleve mentesített példaképet” találnia, nekem a Szentkuthy és Hamvas életműben feloldódva, eszméletemre ébredve sikerült az egyikkel személyes, a másikkal távol lévő szellemi kapcsolatot találnom.

Az évek múltával, most, hogy előveszem fiókomból régi mesteremre emlékeztető kézirataimat, leveleimet és jegyzeteimet, újra találok olyan tőle származó gondolatokat vagy általa idézett s fordított megnyilatkozásokat, amelyek így vagy úgy segítenek „megítélésében” s amelyek tagadhatatlanul hatottak eszmélkedésemre.

„Magamban és másokban azt a kritikust keresem, aki nem elsősorban számon kér a művészetet, ... hanem képes örömmel és értően fogadni – és másokkal megosztani – azt, amit a művészettől kap”.

Valéryről: „... egész gondolkodásának és költészetének alapja éppen az, hogy a költészetet nem esztétikai, hanem egzisztenciális problémaként éli át”.

Valéry: „Minden költő végül is annyit fog érni, amennyit kritikusként (a saját kritikusként) ért”.

„... Németh László drámáiban és regényeiben is az esszéíró, a gondolkodó a legjobb – bár legtöbbször nem olyan jó, mint legjobb tanulmányaiban”.

Ady: „Másutt is van harca a gondolatnak. De másutt a gondolat ellen a gondolat harcol. Nálunk a gondolat ellen a gondolat-iszony”.

[5]

Eredetileg azzal akartam kezdeni ezt a születésnap-i köszöntő helyett szándéka szerint a mester és tanítvány egykori viszonyát felelevenítő emlékeztést, hogy nem szeretem sem a születésnap-i köszöntőket, sem a nekrológokat, mert akik efféle szónoklatokat írnak, hajlamosak is a kelletténél szubjektívebbek és elfogultabbak, kevésbé tárgyilagosak és megfontoltak lenni, s ez mindig is visszatetszést keltett bennem. Viszont azt is gondolom, hogy ha a tanítvány egykori mesteréről megfélekedezik, hajdani tiszteletét bármilyen okból elhallgatja, rajongását mesterétől ért s „tőle soha el nem felejthető sérelmeit” nyilvánosan felhánytorgatja, az nem éppen az üdvözlendő emberi jellemvonásai közé tartozik. S hogy ebbéli felfogásommal talán mégsem vagyok egyedül, hadd idézzek Réz Pál fordításában Camus visszaemlékezéseiből egy passzust: „... Gide uralkodott ifjúságomon – s hogyan is

lehetne, hogy azoknak, akiket életünkben egyszer csodáltunk, ne legyünk halálunkig hálásak, amiért fölségítettek a lélek legmagasabb csúcsaira! Gide ennek ellenére sem a gondolkodásban, sem az írásban nem volt mesterem: más mestereket választottam magamnak. Gide-et, annak okából, amit említettem, inkább a művész mintaképeinek tekintetem, királyok fiának, őrzőnek, aki annak a kertnek kapujában áll, amelyben élni akarok”.

Ez a camus-i vallomás számomra arra példázat, hogy „ősöknek” és „újaknak” ilyen fajta viszonya is lehetséges, noha Camus hangsúlyozza, hogy a nagy „ős” semmiben sem volt a mesteré. Persze mindettől függetlenül, s „egyébként az újaknak jogukban áll utálni az ősokeket: otthon vagyunk és ráérünk” – idézhetjük újra Rimbaud-t, csak éppen a somlyói intést se feledjük: „Nemcsak „ők” „érnek rá”: az őket megítélőknak is *rá kell érniük* az ítélkezéssel”.

